Előszó

Kötetünk a Nyelvelmélet és … konferenciák 12. kötete, mely a diakróniában megfigyelhető és elméleti hozadékot is jelentő írásokat tartalmaz. A cél a 2019. novemberi konferencián sem volt más, mint eddig: közelíteni az elméleti megfigyeléseket a valós nyelvi adatokhoz, megtalálni az egymásrautaltságot és a kölcsönös megtermékenyítést a modell és az empíria között. Az elhangzott előadásokból végül is kilenc tanulmány kerülhetett be a kötetbe, ezt fejeli meg Bérces Katalin visszatekintő írása.

A gyakorlati megvalósulások elméletet érintő, az egyvonalú változási sort el- és szétágazó jelleggel bemutató írás Bende-Farkas Ágnes tanulmánya. Az írás az *egész* melléknév grammatikalizációs útvonalát követi végig a magyar nyelvtörténet, illetőleg a jelen nyelvváltozatok adatainak bevonásával. A tanulmány a változás lefolyását nemcsak a magyar, hanem több nyelv párhuzamos átalakulási soraival is jellemzi, sőt egyes esetekben – mivel a jelenség végső formájában (*az egészen*) leginkább Erdélyben és Moldvában figyelhető meg – akár közvetlen román hatás is erősíthette az átalakulást.

Dér Csilla a magyarban jelen levő inszubordinált mellékmondatok keletkezésének kérdésében részben a keletkezési időre kíváncsi, másrészt arra, hogy az adott mondatszerkesztés kialakulására mely elméleti megfigyelés jellemző inkább: az ellipszisteória, mely szerint mindig kinyomozható egy főmondat, melynek egykori alárendeltségéből a „hogy"-gyal kezdődő mellékmondat kiszakadt, vagy a kooptációs teória, mely a pragmatika felől közelíti meg a kérdést, s amely szerint ezen mondatok létrejöttét a kontextus segíti elő. A tanulmány konkrét vizsgálata a pozitív és negatív érzelmeket kifejező függetlenedett mellékmondatokra terjed ki. Több nagy korpusz adatainak számbavétele után az első függetlenedett példa 1780-ból adatolható. A keletkezés módjáról a tanulmány nem ad egyértelmű választ: az idéző és példaadó főmondatok melletti megjelenés az ellipszishipotézis mellett szól, az erős élőnyelvi jelleg azonban a kooptációs elképzelést is lehetővé teszi.

Dömötör Adrienne a vonatkozó névmás előtagos és előtag nélküli formáinak versengését tanulmányozta. A dolgozat kérdésfeltevése: az újító formák elterjesztésében melyik regiszter (élőnyelvi, könyvnyelvi, bibliafordítás) a leginkább tevékeny. A szerző meggyőző erővel fejti ki, hogy a bibliafordításokban az újító készség erősebb a másik két regiszternél. Nemcsak adatolja a valóságot, hanem felteszi a Miért? kérdését is, és válasza: „a választékosabb stílus, a tudatosabb nyelvhasználat nyitottabb az innovációra, mint az élőnyelv. A vizsgált regiszterek közül a bibliáké rendelkezett a legnagyobb befolyásoló erővel", így meg is indokolja az újító formák terjedésének legfontosabb összetevőjét, vagyis az igehirdetésnek a tömegek nyelvhasználatára befolyásoló hatását.

A görögből induló areális nyelvi hatásnak látja a főnévi igeneves szerkezet redukált kötőmódú mellékmondattal való felváltását a magyarban É. Kiss Katalin.

Megjelenése nem párhuzamos kialakulás az egyes balkáni nyelvekben, hanem lassú behatolás, terjedés. Ezt mutatja a magyarban meglevő folyamat tanulmányozása is: a *kell* és a *szabad* mellett egyéb igék (*lehet, szeret, akar*) után is lehetséges a redukált kötőmódú mellékmondat a moldvai magyar nyelv egyes nyelvjárásaiban, továbbá másként ítélik meg a szerkezetet a budapesti és a kolozsvári beszélők.

Farkas Imola Ágnes az *egyet* általános tárgy kronológiáját és szerepét vizsgálja. Megállapítja, hogy az *egyet* az (aspektuális) belső tárgy szerepét tölti be a magyarban. A középmagyar korban jelenik meg, az újmagyar korban terjed el. Az újabb magyar korra használata nagyon gyakorivá válik, és ekkor megjelennek a lexikális tartalommal rendelkező általános tárgyak is. Mivel mind az igekötők, mind az általános tárgyak telikusságot fejeznek ki, hathattak az igeidő-rendszer egyszerűsödésére.

A Nyelvtudományi Intézetben létrehozott nagy adatbázisok alapot adtak az ómagyar és a középmagyar kor nyelvtani jelenségeinek részletes tanulmányozásához, s ez által a grammatikai kutatások megújulásához. Halász Dávid dolgozata az adatbázisokon alapulva statisztikai módszerrel vizsgálja meg és mutatja be a múlt idők kifejezésére az ómagyar és a középmagyar korban alkalmazott formákat, grafikonok segítségével láttatva ezek számbeli alakulását, egymáshoz való viszonyát.

Halm Tamás a *majdnem* és a *szinte* határozószókat vizsgálja. Azt mutatja be, hogy a szinkrónában a két szó többnyire azonos értékű, de vannak olyan környezetek, ahol nem stilisztikai variánsként fordulnak elő. A különbség alapja történeti, állítja a tanulmány, bemutatva a két szó grammatikalizációs folyamatát, melynek eredményeképpen a *majdnem* episztemikus bizonytalanságot fejez ki, míg a *szinte* skaláris bizonytalanságot.

Karácsonyi Krisztina terepi környezetben rögzítette a lovári nyelvjárás adatközlői által produkált *ehe* felkiáltást, melyet a szerző diskurzusjelölőként határoz meg. E meghatározást erősíti, hogy az adott szó használatát erős gesztikuláció kíséri, és hogy jelentését leginkább a magyar *nézd!* diskurzusjelölővel lehet visszaadni. A szerző az *ehe* ilyetén alkalmazását levezethetőnek tartja a domari nyelvben megtalálható *aha/uhu, ihi, ehe* mutató névmások grammatikalizációjából.

Nagyívű tanulmányában Varga Mónika a következményes/következtető funkciók eredeti magyar szövegekben való megjelenését és elterjedését a középmagyar korszak egyfajta innovációjának tekinti. Az igenév ilyen szerepben manapság is aktívan használatos, és rendszeres alternatívája a finit változatnak, míg a középmagyarban szintén terjedő feltételes és megengedő funkciók mára többé-kevésbé visszaszorultak, illetőleg más változási irányokhoz kapcsolódtak.

A kötet tanulmányait Bérces Katalinnak az elmúlt 12 évre történő visszatekintése zárja, összegezve az eddigi törekvéseket és megjelölve a továbbhaladás útját az „és” jegyében.

Jelen kötet elérhető a következő címen: btk.ppke.hu/elmeleti-nyelveszet-tanszeki-kiadvanyok, és remélhetőleg minél előbb az OSzK Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásában is.

Hegedűs Attila